

NÉMETH ISTVÁN

MIGRÁCIÓ NÉMETORSZÁGBAN

A 17–20. SZÁZAD
KÖZÖTT

Németország évszázadokon keresztül elsősorban népességki-bocsátó ország volt. Csak a 17–19. század között 740 ezerre becsülik a Kelet-, Közép- és Délkelet-Európába kivándorlók számát. A 19. század közepétől a kivándorlás 90%-a már az Amerikai Egyesült Államokba irányult: 1816–1914 között kereken 5,5 millió – s utána további kétmillió – német vándorolt ki az Egyesült Államokba. A 20. századra viszont Németország bevándorlási célpont lett: a nagymérvű iparosítás és a háborús igények felszívták a hazai munkaerőt. Az NSZK munkaerőpiacának rendkívüli expanziója pedig a munkás bevándorlók („vendégmunkások”) millióinak – államközi szerződések keretében – országba özőnlését igényelte, főleg Délkelet-Európából. 1961-től a gazdasági válság 1973. évi kitöréséig – amikor „jelentkezési stopot” hirdettek meg – a külföldi munkavállalók létszáma 550 ezerről 2,6 millióra nőtt. Az évezred fordulóján már nyolcmillió külföldi élt Németországban, legtöbbjük tartósan.

A Der Spiegel címlaptémája:
a kettős állampolgárság kérdése,
1999. január 11.

Csehországból száműzött család Pírnában, 1633

toborzás indult, s a bevándorlóknak különböző privilégiumokat és kedvezményeket ígértek: adómentes éveket, díjtalan földet, kedvező személyi és tulajdonosi státuszt, ingyenes épület- és tűzfát.

BEVÁNDORLÓ HUGENOTTÁK

Elzászba és Badenbe nagyrészt Svájcból, kisebb részben Flandriából és Vallóniából érkeztek telepesek. A svájci bevándorlók voltak többségben Württembergben is. Vallási okból menekültek az osztrák területekről Frankföldre és Svábsországba. Szászország és Oberlausitz 150 ezer cseh protestánst fogadott be, akik a Habsburg-területek rekatolizálása elől menekültek. Cseh kenderfonók és lenszövők a Brandenburgi örgrófságban találtak menedékre. Itt azonban jelentősebb volt a reformált hollandok, svájciak és az 1680-as évektől a francia hugenották érkezése.

A kora újkori Németországban a leg-erősebb gazdasági, kulturális és politikai bevándorló csoportot a hugenották alkották. A 150-160 ezer hugenottából – akik a még 1598-ban kihirdetett nantes-i edictum visszavonása miatt hagyták el 1685-ben Franciaországot – körülbelül 44 ezren német területre, a Majnától északra vándoroltak, s közülük 20 ezer

A harmincéves háború (1618–1648) nyomán Németországban a lakosság létszáma egyharmaddal visszaesett, s mindössze 10-12 milliót számlált. Az elnéptelenedés sávja északeletről délnyugatra húzódtott: Pomerániától és Mecklenburgtól Elzászig terjedt. Főleg ezek a területek lettek két

generációra a központi bevándorlási régiók, attraktív gazdasági célpontok a háború által megkímélt és túlnépesedett régiók bevándorlói számára. A korszak abszolutista államaiban érvényre jutó merkantilista gazdaságpolitika nagyszámú képzett adófizető alattvalót igényelt. Az elvándorlási területeken erőteljes

A hugenotta Felix du Bois-Reymond családja berlini házuk szalonjában. Louise Henry festménye, 1832 (fent) Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem és porosz herceg 1685-ben Potsdamban fogadja a hugenotta menekülteket. Hugo Vogel festménye, 1885 (balra)

főt Brandenburg–Poroszország fogadott be. Ezt követte kisebb kontingenssel Hessen-Kassel, a welfi hercegségek és a Hansa-városok. A hugenotta bevándorlók mintegy negyede került Németország déli részére, főleg Pfalzba, Württembergbe, Ansbachba és Bayreuthba. Hessenben és Bayreuthban zárt hugenotta települések jöttek létre.

Brandenburg–Poroszországban a háború során elnéptelenedett térségekbe telepítettek hugenottákat: a Ruppiner Land területére, Potsdam környékére,

valamint az Uckermarkba. Berlinben 1700 körül minden ötödik lakos hugenotta származású volt. Gazdasági és kulturális teljesítményük alapján „importált tartalékpolgárság” néven emlegették őket, s rendkívüli jelentőségük volt Berlin európai metropolisszá emelkedésében. Részesedésüket Poroszország 17. század végi gazdasági fellendülésében nem lehet túlértékelni: új termékeket és termelési formákat terjesztettek el, luxuscikkek előállításában jeleskedtek, például a porcelángyártást honosították meg a terjeszkedő udvari központok számára.

Bár e bevándorlóknak csak kis része tartozott a sikeres vállalkozók és kereskedők csoportjához, s közöttük is a közép- és alsó rétegekhez tartozók vezettek, különleges ismereteik és készségeik miatt néhány területen egyfajta felekezeti függő technológiatranszferről beszélhetünk. Beilleszkedésüket – a helyekkel történő mindennapos súrlódá-

sok ellenére – döntően megkönnyítette a hatalmi érdek a népesedési problémák megoldásában, az innovációs és „ipari tekintély” növelésében.

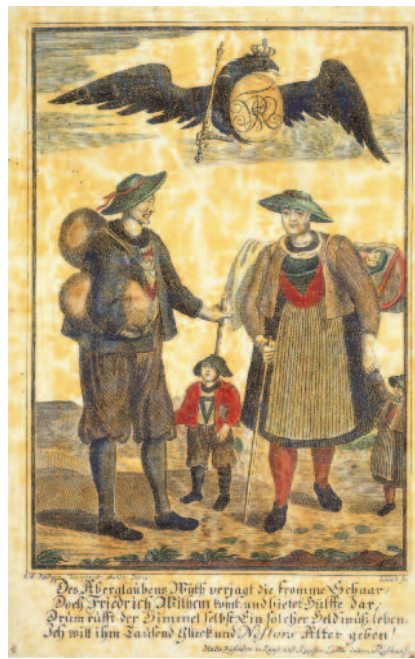
Brandenburg–Poroszország a 17–18. században is az egyik legfontosabb német bevándorlási célpont maradt. Központi felvevőterülete Brandenburg örgrófság, Kelet-Poroszország, majd 1740 után Szilézia volt. 1640–1786 között Brandenburg–Poroszország kereken félmillió bevándorlót fogadott. Az újratelepítések lezárulása után a háborútól sújtott régiókban két nagy népesedési esemény dominált: a pestistől és más járványoktól súlyosan érintett keletporoszországi, illetve a kiterjedt földkulтивációs programok révén újonnan termővé tett területek eseményei az Odera, a Netze és a Warthe mélyen fekvő síkságain I. Frigyes Vilmos (1713–1740) és II. Frigyes (1740–1786) királyok kormányzása alatt. Ide tartozott a salzburgi protestánsok betelepítése is, akiket

1731–32-ben üldöztek el hazájukból, s formálisan I. Frigyes Vilmos hívta meg őket, hogy telepedjenek le Kelet-Porosországban. Az összesen 20 ezer salzburgi emigráns túlnyomó része Kelet-Porosországban kedvező feltételek közepe táján új hazára.

A VOLGAI NÉMETEK

A harmincéves háború lezárulását követő két évszázadban a németországi lakosság lélekszáma gyorsan növekedett. A nagy lakosságcsökkenést két generáció alatt – 1700 körülre – sikerült majdnem kiegyenlíteni. 1700–1800 között pedig már jelentős demográfiai többlet mutatkozott, a lakosság lélekszáma 15 millióról 23 millióra növekedett. Hasonló erőteljes növekedés jellemzi az 1800–1850 közötti (36 millióra), valamint az 1850–1900 közötti (56 millióra) éveket. E korszakban már kevésbé a bevándorlás eredményezte a felgyorsult lakosságnövekedést, sőt ellenkezőleg: egyre erőteljesebb kontinentális és tengerentúli kivándorlás indult meg. A 18. század közepétől az 1830-as évekig kontinentális kivándorlás figyelhető meg Kelet- és Délkelet-Európa felé, majd a 19. század végéig a transzatlanti kivándorlás dominált, főleg az Egyesült Államokba.

Telepes-kivándorlók indultak útnak a cárizmus által éppen meghódított alsó-volgai és a Fekete-tengertől északra fekvő területek („Új-Oroszország”) felé, ahol privilégiumokkal és kedvezményekkel várták a fejlett mezőgazdasági és kézműves ismeretekkel rendelkező német telepeseket. II. Katalin 1762–63. évi, ún. meghívási manifesztuma ingyenföldet, hite-

Porosországba érkező emigráns család, 1732

leket, kedvező jogállást, többéves adómentességet, valamint a katonai szolgálat alóli mentesítést garantált. 1763 után 25 ezer német telepes – főleg Pfalzból – érkezett az Alsó-Volghához. A következő évtizedekben további csoportok követték őket, közöttük az 1780–1790-es években az anabaptista felekezet (mennonisták) Nyugat-Porosországból érkezett tagjai, akik a világtól való elzárkózásuk jegyében a Fekete-tengertől északra települtek le; majd a 19. század első két évtizedében további mennonista csoportok és délnyugati német pietisták érkeztek.

A túlnyomórészt Bajorországból, Badenből, Hessenből, Pfalzból és a Rajnavidékéről származó telepesek 1763–1767 között a német származású II. Katalin

cárnő meghívására érkeztek új településekre, s 104 falut alapítottak. A Volgamenti sztyeppe megművelésére és a szomszédos lovas népek támadásai elleni védekezésre toborozták őket. Idővel virágzó agrárgazdaságot hoztak létre, amelynek termékeit Oroszország más területein értékesítették.

A német telepések az orosz birodalomban kedvező feltételek között éltek: egyebek mellett megőrizhették politikai különállásukat, nyelvüket, közigazgatásukat, s mentesültek a katonai szolgálat alól. Önrendelkezési jogukat 1881-ben II. Sándor cár korlátozta, majd 1884-ben teljesen megszüntette, ezért közülük sokan az Egyesült Államokba, Kanadába és Dél-Amerikába vándoroltak ki. További megszorítások érték őket már röviddel Szovjet-Oroszország megalakulása után, amikor Sztálin elvette és külföldön értékesítette összes gabonatermésüket. 1921–22-ben emiatt több ezren haltak éhen.

A volgai németek központja Pokrovszk városa (1931 óta: Engels) volt, s 1924–1941 között a Szovjetunióban a Volgai Németek Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságában szerveződtek, miután a terület az októberi forradalom után, 1918-ban autonómiát szerzett.

Az 1941-ben feloszlott „volgai-német köztársaság” közel 600 ezer lakossal rendelkezett, amelynek kétharmada volt német származású. Az 1941. júniusi német támadást követően a 400 ezer volgai németet kollektív kollaborációval vádolták, és Szibériába, illetve Közép-Ázsiába deportálták, ahol a „munkáshadsereg” munkatáboraiiba kényszerítették őket. Itt szintén ezrek haltak meg. A legtöbb oroszországi németet (férfiakat és nőket) 1942. október–1943 között katonai szolgálatra hívták be.

Hivatalosan csak 1964-ben oldották fel velük szemben – korlátozásokkal – a

Egy Salzburgból kivándorolt család hét gyermekkel, 1732

kollaboráció vádját. Az NSZK az 1970-es évektől lehetővé tette a volgai németek beutazását és honosítását.

NÉMET TELEPESEK MAGYAR FÖLDÖN

Az 1686-ban kezdődött törökellenes felszabadító háborúk során a lakosság száma 3,5 millióra esett vissza a Magyar Királyság területén. A pusztulás az ország középső és déli részét, tehát főleg a korábban magyarok lakta vidékeket érintette a legnagyobb mértékben. I. Lipót császár 1689-ben – Kollonich Lipót érsek nagyszabású merkantilista terve nyomán – pátenst bocsátott ki a területek benépesítésére, és különböző kedvezményeket helyezett kilátásba. Elsősorban németek telepítését szorgalmazták, ami magán- és állami kezdeményezésre történt.

Az első magántelepítések után (Károlyi Sándor például 10-11 ezer svábot telepített le a Szatmár megyei falvakban) az 1722–23. évi pozsonyi országgyűlésen törvény született a telepítések támogatásáról. Bármely szabad embert be lehetett hívni az országba, és az érkezők hat évre mentesültek a közterhek alól. A betelepülő kézművesek 15 évi adómentességet kaptak, ha folytatták mesterségüket. Ekkor főleg katolikus németek érkeztek az országba. Számukra részben a földesurak biztosítottak rendkívüli kiváltságokat, részben pedig az udvar folytatott különböző könnyítésekkel tervszerű telepítési politikát.

Az 1720–30-as években, a telepítések első hullámában elsősorban a déli és nyugati német területekről, a Rajna-vi-

dékről és Svábföldről érkeztek bevándorlók, akik magukkal hozták hazájuk fejlett termelési kultúráját. Így döntő szerepet játszottak abban, hogy a Bánát és Bácska a 19–20. századra Magyarország legjobb gabonatermő területévé vált. Ezzel a 18. század végére – a középkori százok után – a magyarországi németek új ága fejlődött ki: a dunai svábok. A 18. században egyedül Tolnában 61 faluban és községben telepedtek le németek.

A mérnökök tervezte utcákat, tereket és épületeket állami támogatással építették fel. Meghatározták a sváb falu külső arculatát is. A templomot – a plébánia és az iskola társaságában – a főtérre kellett építeni. Minden utcában kutat ástak, 18-20 öl szélességű főutakat építettek. A két szobából és konyhából álló házakat megszámozták. Minden településre írni-olvasni tudó és zeneileg is képzett iskolamestert, valamint megfelelő számú kézművest küldtek. A telepesek annyi földet kaptak, amennyit meg tudtak művelni. Anyagiilag támogatták építkezéseiket, állatot, takarmányt, szerszámokat, befektetési kölcsönöket és utazási költségtérítést is kaptak. Megkezdtek a mocsarak lecsapolását és a folyók szabályozását. A jobb minőségű talajon pedig már érdemes volt modern gazdálkodási módszereket bevezetni, nemesített gabona- és növényfajtákat meghonosítani.

A második letelepedési hullám az 1760–70-es években zajlott. Mária Terézia felszólította a hétéves háború kiszolgált katonáit, hogy Magyarországon telepedjenek le, s ekkor Bácska lett az első számú célpont. Mivel a 18. század második felében Európában szabályos versen-

gés folyt a német telepesekért, Bécs megszüntette a vallási korlátozásokat. Így ezekben az években 40 ezer német telepes érkezett Dél-Magyarországra. A jelentős költségek miatt azonban Mária Terézia 1773-ban leállította a telepítési akciókat.

Rövid szünet után II. József 1782. évi rendeletével kezdődött a harmadik hullám, az ún. „nagy sváb áramlás”, mely 1787-ig tartott. A királyi telepítési akciója a németek által lakott összes magyarországi területet érintette. A családok állami támogatással a házon kívül egy pár igásmarhához, két lóhoz és egy szarvasmarhához jutottak. Ekkor mintegy 7600 német család telepedett le Magyarországon.

Összességében a német nyelvű térségből 1680–1800 között a kelet-, közép- és délkelet-európai régióba kivándorlók számát 740 ezerre becsülik, ebből mintegy 110 ezer telepes érkezett magyar területre. Ugyanezen időszakban 170 ezer kivándorló indult útnak Észak-Amerikába ugyanazon térségekből, mint ahonnan a Kelet- és Délkelet-Európába indulók: Badenből, Württembergből, Pfalzból, Elzászból és Lotaringiából.

TRANSZATLANTI KIVÁNDORLÁS

Az 1830-as évektől a kontinentális, keleti és délkeleti irányú kivándorlási hullám egyre inkább háttérbe szorult a 19. század közepétől gyorsan növekvő transzatlanti kivándorláshoz képest, amelynek 90%-a az Amerikai Egyesült Államokba

---

A kivándorlók
búcsúja, 1860.
Antonie Volkmar
festménye

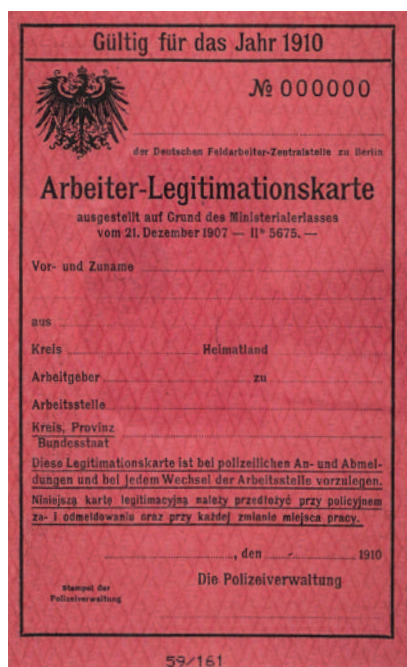
---

irányult. A tengerentúli célszágok közé tartozott Kanada, Brazília, Argentína és Ausztrália is. 1816–1914 között kerekén 5,5 millió német – s azután további kétmillió – vándorolt ki az Egyesült Államokba. A Németországban született amerikaiak az írek után a második legnépesebb, 1861–1890 között pedig a legnépesebb bevándorlási csoportot alkották.

A 19. században a tömeges transzatlanti kivándorlás legfontosabb mozgatóereje Németországban a lakosságnövekedés és a munkalehetőségek közötti aránytalanság, az agrártársadalomból az ipari társadalomba való átmenet váltsága volt. A transzatlanti migrációs hálózatok rokonság, ismerősök és helyi származási közösségek révén egységes kommunikációs rendszerré váltak, amelyek összekötötték az európai színtereket és a tengerentúli célterületeket. Mintegy „láncvándorlások” kapcsolak össze meghatározott régiókat, sőt községeket az újvilágban lévőkkel – például az osnabrücki Melle a Missouri mentén „New Melle” néven alapított új települést.

Holland mélyépítő munkások Essenben, 1912

Ahogy az 1890-es évek elejétől visszaesett a tengerentúlra irányuló német kivándorlás,

Munkásigazolvány lengyel földmunkások számára, 1910

úgy váltak egyre fontosabbá a közép-, a kelet- és a dél-európaiak a nemzetközi tengerhajózási társaságok számára. Né-

metország tranzitországgá vált: 1880-tól az első világháborúig több mint ötmillió kivándorló – főleg Orosz-Lengyelországból és Ausztria–Magyarországról – vette útját Németország tengeri kikötői felé, hogy áthajózzon az Újvilágba. E tranzitvándorlók közül néhány tízezer fő rövid ideig Németországban maradt.

Az 1890-es évek elejétől a német keresőképesség létszámát fokozatosan felszívta a dinamikus fejlődő ipar foglalkoztatási igénye. A kielégíthetetlen munkaerőigény hatására csökkent az Egyesült Államok vonzereje, ezért a tengerentúli kivándorlás az első világháborúig alacsony szinten maradt, sőt a Német Birodalom az Egyesült Államok után a második legfontosabb befogadó ország lett.

A KÜLFÖLDIEK FOGLALKOZTATÁSÁNAK KEZDETE

A Ruhr-vidék ipari régiói erőteljes vonzórót gyakoroltak, s belső távolsági vándorlást is generáltak, mint például a „Ruhr-lengyelek” és a „Ruhr-mazúrok” esetében. A vándorlási irányok az észak-

Ausztriai gyermekek érkeznek a Bodeni-tó partján található Friedrichshafenbe idénymunkásnak, 1900

nyugat-európai térségben visszajára fordultak: a „hollandjáró” németek helyére a Hollandiából érkező „poroszjárók” léptek, akik gyakran bevándorlók lettek. Az első világháború előtt a lengyelek és az olaszok mellett a hollandok köréből került ki a legnagyobb migráncsoport a birodalomban.

Az 1890-es évektől rendkívüli mértékben megnőtt a külföldiek foglalkoztatása Németországban. Csúcspontját 1914-ben érte el, amikor 1,2 millió vándormunkás dolgozott – férfiak, nők egyaránt – a birodalomban, a legtöbben Poroszországban. Itt a legnagyobb csoportot a mezőgazdaságban foglalkoztatott lengyelek alkották Orosz-Lengyelországból, kisebb mértékben az osztrák-magyar Galíciából, akik burgonyát és cukorrépát takarítottak be. Az olaszok főleg téglágyépítésben és a mélyépítésben dolgoztak, de a bányászatban és az ipari termelésben is foglalkoztatták őket.

Poroszországban gazdasági és politikai érdekek ütköztek a „vándormunkás-kérdésben”: a munkaerő-piaci érdek az „olcsó és készsége” külföldi munkaerő

biztosítására szemben állt a keletporosz tartományok igényével a túlnyomórészt lengyel bevándorlás korlátozására. A lengyelekkel szembeni porosz „elhárítási politika” célja az volt, hogy a beáramló – egyébként szükséges – munkaerőt a szezonális vándorlás keretei között tartsa. A határon gyakran illegálisan átkelő, munkát kereső lengyel vándorlókat – Orosz-Lengyelországban ugyanis tilos volt a munkaerőnek külföldre távoznia – tavasszal szívesen látták Poroszországban, ahol a mezőgazdaság egyre növekvő mértékben függött az időszakos bevándorlók teljesítményétől. A porosz határőrizeti szervek lelkére kötötték, hogy semmiképpen se akadályozzák őket a határ átlépésében, még akkor sem, ha az orosz hatóságok tiltása ellenére, illegálisan történik.

A lengyel munkás azonban nem lett bevándorló, hanem „külföldi vándormunkás” maradt. Karácsony előtt – kiutasítás vagy kitoloncolás terhe mellett – ismét el kellett hagynia a porosz állam területét. A külföldiek ellenőrzésére Poroszországban bevezették az „iga-

zolványkényszer” – évente megújítandó munkavállalási és tartózkodási engedélyeket –, és „viszszatérési kényszer” írtak elő a téli „várákosási időre”.

Az első világháborúban, amely ellehetlenítette a tengerentúli kivándorlást és a kontinentális bevándorlást, a külföldi munkaerő fontos szerepet töltött be Németországban, mivel a hadigazdaság munkaerőhiánya egyre súlyosabb problémát jelentett. Főleg három területen jelentkezett munkaerőigény: a hadiiparban, a bányászatban és a mezőgazdaságban. Jóllehet továbbra is jelentős számú külföldi munkás volt jelen önkéntesen is a német gazdaságban, szükség volt kényszermunkásokra is az ellenséges területekről. Számuk az utolsó háborús évben elérte a 2,5 millió főt, amely a foglalkoztatottak egyhatedét jelentette. Közöttük több mint 1,5 millió főt a hadifoglyok, egymilliót pedig a civilek tettek ki.

Szászjáróknak nevezett idény-munkások érkezése Berlinbe, 1907

Az Oroszországból származó lengyelekkel szemben már a háború előtt is érvényesülő megszorító politika a visszájára fordult: a hazatérési kényszerből

hazatérési tilalom lett. Az „ellenséges külföldivé” nyilvánított oroszországi lengyeleknek hazatérési tilalmat hirdettek, sőt a lakhelyelhagyás jogának megvonásával munkaadójukhoz kötötték őket. Valójában a lengyelek kényszerszermunkások lettek, akik nem dönthettek szabadon tartózkodási helyükről és munkaadójukról. 1915–16-tól a német hadsereg által megszállt lengyel és belga területek a német munkaerő-utánpótlás forrásává váltak. A német hadigazdaság számára mindinkább elengedhetlenné vált a külföldiek foglalkoztatása. A munkaerőpiac növekvő internacionalizálása nélkül a németek nem tudták volna olyan sokáig folytatni a háborút. Lengyelország elsősorban a mezőgazdasági munkaerő toborzási területe maradt, Belgiumban viszont a német hadiiparnak toboroztak

munkaerőt. Mivel az „önkéntes” jelentkezők száma összességében messze elmaradt a szükségesnek tekintett létszámtól, a német hatóságok egyre gyakrabban nyúltak kényszerítő eszközökhöz.

MENEKÜLÉS ÉS KÉNYSZERVÁNDORLÁS

A weimari köztársaságban a külföldiek foglalkoztatását illetően továbbra is töretlenül érvényesült a császári Németországból átvett lengyelelles „elhárítási politika”, amelyben bizonyosan közrejátszott a német területek versailles-i szerződésben rögzített elcsatolása Lengyelország javára. A német migrációs politika a lengyelek munkavállalásának engedélyezése során ekkor is gazdasági megfontolásokat érvényesített, ugyanakkor a bevándorláspolitikai intézkedések a lengyelek tartós letelepedésének megakadályozását célozták.

Az „elhárítási politika” alapját – a lengyel kisebbség számának jelentős visszaesése ellenére – az első világháború után

is a porosz kelet „polonizálódásának” rémképe alkotta. A lengyel munkaerő bevándorlására és letelepedésére továbbra is úgy tekintettek, mint ami Németország belső és külső biztonságát, illetve a társadalom és a kultúra nemzeti jellegét veszélyezteti. A nehéz gazdasági feltételek és a protekcionista bevándorlásirányítás nyomán erősen visszaesett a külföldiek foglalkoztatása az első világháború előttihez képest: az 1920-as években 200-300 ezer körül mozgott, a világgazdasági válság alatt, az 1930-as évek elejére pedig 100 ezerre csökkent.

Az első világháborút követően jelentősen megnőtt a kényszerszállás (menekülés, áttelepítés, elűzés). A békeszerződésekkel járó politikai változások Európában kb. tízmillió embert kényszerítettek a határok átlépésére. E mozgalmak Németországot is masszívan érintették. Az 1920-as évek közepéig kerek egymillió ember vándorolt be az elcsatolt területekről. A háború alatt és után, 1917–1922 között kb. 120 ezer „német származású” érkezett az egykori cári birodalomból Németországba;

ennek fele a tengerentúlra igyekezett, kis része viszont visszavándorolt Lengyelországba vagy a Szovjetunióba.

Az egykori cári birodalomból a forradalom és a polgárháború nyomán összesen 1,5 millió ember menekült el, ebből 1922–1923-ban – becslések szerint – 600 ezer orosz emigráns tartózkodott a birodalom területén, közülük 360 ezer Berlinben. Többségük azonban rövidesen továbbvándorolt: számuk 1925-re 150 ezerre, 1933-ra pedig 100 ezerre csökkent. Ennek hátterében nemcsak a lakás- és munkaerőpiac problémái húzódtak meg, hanem az összességében nagyon megszorító német integrációs politika is, amely nem mutatott érdeklődést az orosz menekültek Németországban tartása iránt; ezért számukra nem nyújtott sem jogi, sem gazdasági integrációs segítséget. Még megszorítóbb volt a korai weimari köztársaság migrációs és integrációs politikája a 70 ezer főnyi kelet- és közép-európai zsidó bevándorlásával szemben. Az antiszemita kilengéseket követő továbbvándorlásuk azonban gyorsan csökkentette számukat.

A nemzetiszocialisták 1933. évi hatalomra jutását követő német újrafelfegy-

verzés ismét központi témává tette a munkaerőhiányt. A külföldi munkaerő létszáma a német iparban és mezőgazdaságban 1938 közepén elérte a 375 ezer főt, ám a hitleri Németország számára a külföldi munkaerő foglalkoztatása gondot is jelentett, mert a nemzetiszocialista rendszer – az általa képviselt nacionalista és faji világnézet jegyében – óvott „az idegen hatások eluralkodásától” és a „vér tisztaságának” megőrzésére törekedett.

Németország a két világháború között egyszerre volt befogadó és kibocsátó ország. A háborús akadályok leépítése után a kivándorlási kedv erősen megnövekedett: az 1923-as válságos évben 115 ezren hagyták el az országot (ez volt a legmagasabb szám a weimari köztársaság évei alatt). A kontinensen Hollandia lett a német kivándorlók tízezreinek célországa, közöttük számos fiatal lány és asszony számára, akik elsősorban a magánháztartásokban találtak munkát. 1933, a nemzetiszocialista hatalomátvétel után meginduló emigrációs hullám félmillió embert érintett. Közük voltak a rendszer politikai ellenfelei, illetve azok, akiket a rendszer faji

ideológiája jegyében megaláztak, majd üldöztek. A birodalomból hozzávetőlegesen 280 ezer zsidó menekült el; világszerte több mint 80 állam fogadott be németországi menekülteket.

A második világháború példátlanul magas kényszervándorlást eredményezett, amely előbb a „Harmadik Birodalom” expanziójából, majd pedig bukásából fakadt. Németország csak azért volt képes közel hat éven keresztül harcolni, mert a háborút rabló- és zsákmányszerző akciónak tekintette. A Németországgal szövetséges államok, valamint az 1938 után megszerzett, illetve meghódított államok és országrészek azt a feladatot kapták, hogy mezőgazdasági és ipari termelésükkel, nyersanyagaikkal és lakosságukkal a német hadigazdaságot szolgálják.

A háború során folyamatosan nőtt a rablott javak és fogságban tartott emberek jelentősége a német hadigazdaság számára: 1944 októberében majdnem 26 országból nyolcmillió külföldi munkás tartózkodott Németországban, közöttük hat-

Plakát az elűzött külföldi németek megsegítésére, 1919 után

millió civil és kétmillió hadifogoly. A származási országok között a Szovjetunió volt az élen (2,8 millió fő), 1,7 millió fő

érkezett Lengyelországból és 1,2 millió Franciaországból; több százezer Olaszországból, Hollandiából, Belgiumból, Csehszlovákiából és Jugoszláviából.

A külföldi kényszermunkások rendkívüli gazdasági erőt jelentettek, 1944 augusztusában a foglalkoztatottak egynegyedét tették ki, s valamennyi gazdasági ágazatban, minden üzemméretben megtalálhatók voltak. A mezőgazdaságban a külföldi kényszermunkások aránya elérte a 46%-ot, a bányászatban pedig a 34%-ot. Külföldi kényszermunkások dol-

goztak fontos speciális területeken, például a hadiiparban. Néhány üzemben a külföldi szakképzetlen munkások aránya a négyötödöt is elérte. A külföldi munkások átlagéletkora 20–24 év között mozgott; egyharmaduk nő volt, nagy részük 20 évesnél fiatalabb. A külföldiekre támaszkodó nemzetiszocialista kényszermunkásrendszer („külföldiek bevétele”) példa nélkül áll a történelemben.

A nemzetiszocialista politika az egész újonnan meghódított keleti „életterben” uralma tartós biztosítására és a szigorúan faji kritériumok alapján felépített „német” rendre törekedett, s hierarchikus rendbe állította a lakossági csoportokat és nemzetiségeket. A faji „világrend” kialakításának fontos eleme volt egész lakossági csoportok áttelepítése, elűzése és deportálása a „tér nélküli árja nép” javára. Ez a törekvés hozzávetőlegesen kilencmillió embert érintett. 1939–1944 között egymillió német származású embert telepítettek Dél-, Kelet-Közép- és Kelet-Európából „haza a birodalomba”, s kényszerítették arra, hogy a birodalomhoz csatolt, meghódított területekre költözzön. A „népi németek” betelepítését 1939–40-ben megelőzte a helyi lengyel, cseh és zsidó lakosság deportálása, majd kiirtása.

A nemzetiszocialista faji hierarchiában a zsidó, illetve zsidónak nyilvánított lakosságcsoporthoz nem lehetett igénye az „életterre”. A német megsemmisítési politika őket érintette a legerőteljesebben.

Kényszermunkára kötelezett szovjet nők és lányok („keleti munkásnők”) a Berlin melletti Wilhelmshagen átmeneti táborban (1942. december) (fent). „Németországba megyünk dolgozni a béke és a jobb jövő érdekében” – olvasható a megszállt szovjet területeken vendégmunkásokat toborzó plakáton, 1942 (lent)

MENEKÜLÉS ÉS ELŰZETÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A nemzetiszocialista munka-, koncentrációs és megsemmisítő táborok túlélő áldozatai (10-12 millió fő, displaced persons – dipik) a négy megszálló hatalom és a nemzetközi segélyszervezetek közvetlen védelme alatt álltak. A katonai kormányzatok és segélyszervezetek célja a dipik gyors összegyűjtése és hazájukba való visszazállítása volt, ami a német kapitulációt követő első négy hónapban több mint ötmillió személy esetében sikerült. 1946 végén azonban 500 ezer fő még mindig repatriálásra várt. Számukra az 1947 júniusában megalakult International Refugee Organization (IRO) nyitott új perspektívát. Végül csak kevesen maradtak Németországban, helyzetüket az 1951. április 25-én elfogadott *Hontalan külföldiek jogállásáról* szóló törvény nagyvonalúan rendezte.

A háború után közvetlenül még nagyobb migráncsoportot eredményezett a birodalom keleti tartományaiából 18 millió birodalmi német, valamint a Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa „népi németjeinek” menekülése, illetve kitelepítése. Az 1950. évi népszámlálás adatai szerint az NSZK-ba és az NDK-ba összesen 12,5 millió menekült és elűzött német érkezett a lengyel és szovjet tulajdonba került területekről; további 500 ezer fő került Ausztriába, illetve más országokba. Kétfélmillióan nem éltek túl a menekülést vagy elűzetést, s hozzávetőlegesen egymillió főt a Szovjetunióba deportáltak.

Az NSZK-ba és az NDK-ba került 12,5 milliónyi menekült és elűzött közül hétmillió ember az Odera–Neisse vonaltól keletre fekvő egykori német területekről, hárommillió pedig Csehszlovákiából érkezett. 1,4 millió személy Lengyelország háború előtti határain belülről, 300 ezer a Népszövetség felügyelete alá tartozó Danzigról, 200 ezer Magyarországról és 130 ezer fő Romániából származott.

A menekülteket és elűzötteket nem egyenlően osztották el Németország négy megszállási övezetében. A vidéki területeknek jóval több embert kellett felvenniük, mint a légitámadásoktól erősen sújtott városi-ipari körzeteknek. Vidéken a lakáshelyzet és az élelmiszerellátás is jobbnak tűnt. 1947 végén a szovjet megszállási övezetben a menekültek és elűzöttek aránya az összlakosság 24,3%-át, az amerikai övezetben 17,7%-át, a brit övezetben pedig 14,4%-át tette ki. A francia övezetben arányuk – a megszálló hatóság elzárkózó magatartása miatt – mindössze 1% volt.

A lerombolt, kisebb és túlnépesedett ország viszonyai között szinte megoldhatatlan nehézségekbe ütközött a menekültek és elűzöttek integrációja. Több mint négymillió, részben vagy teljesen lerombolt lakás – a háború előtti lakásállomány egyötöde – vált lakhatatlanná, s gondot okozott az élelmiszer- és áruhiány. 1949–1961 között – a berlini fal felépítéséig – a német–német migráció keretében 2,7 millió NDK-beli érkezett az NSZK-ba. Összességében ez a javarészt kvalifikált munkaerő jelentősen hozzájárult a „gazdasági csodához”, jóllehet kezdetben gyakran szakképzett-

ségüknél alacsonyabb pozíciókat s ennek megfelelően alacsonyabb bért kaptak. Helyzetük csak az 1960-as években az állásajánlatok növekedésével s a külföldi munkaerő bevándorlásával javult.

VENDÉG-MUNKÁSOK ÁLLAMKÖZI SZERZŐDÉSEKKEL

Az ötvenes évek közepének gazdasági fellendülése viszonylag gyorsan megszüntette a kezdetben magas munkanélküliséget, sőt néhány ágazatban (mezőgazdaság, építőipar) rövidesen munkaerőhiány jelentkezett. Ezért a földközi-tengeri országokkal kötött államközi egyezmény alapján (Olaszország: 1955, Spanyolország és Görögország: 1960, Törökország: 1961, Marokkó: 1963, Portugália: 1964, Tunézia: 1965 és Jugoszlávia: 1968) munkaerő-toborzás kezdődött. E megállapodásokból csak a két észak-afrikai állammal kötött szerződés maradt eredménytelen.

A beáramló vendégmunkásokat tárt karokkal fogadták; az országba érkező egymilliomodik portugál vendégmunkást 1964-ben mopeddel ajándékozták meg, a kétfélmilliomodik jugoszláv munkásnőt 1972-ben pezsgővel és virággal üdvözölték. A köztudatba átment „vendégmunkás” fogalom segédmunkást vagy betanított munkást jelentett. A küldő országokkal kötött egyezmények értelmében kezdetben a rotációs elv működött: a vendégmunkások néhány év után visszatér-

Zsidó hontalanok kiutazása Izraelbe, München, 1948. augusztus 20.

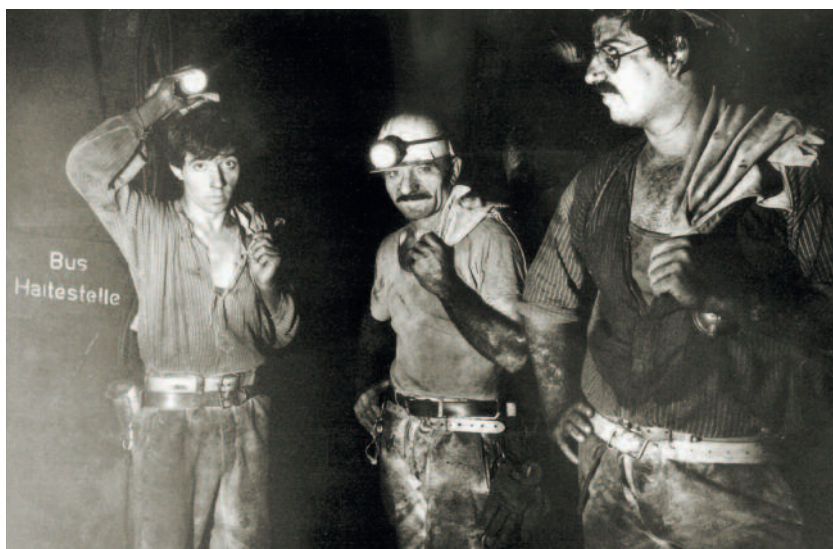

tek hazájukba, és a német gazdaság igényeinek megfelelően újak érkeztek. Így módon 1955–1973 között közel 14 millió külföldi érkezett az NSZK-ba, és 11 millió tért vissza ismét hazájába, a többiek viszont ott maradtak, s családjukat is áttelepítették.

Az olajválság következtében kialakuló gazdasági recesszió és munkanélküliség miatt a szövetségi kormány 1973-ban – a mai napig érvényes – toborzási stopot rendelt el. Jóllehet a külföldi munkavállalók száma (1973: 2,6 millió) három év alatt kétfélmillió alá csökkent, a családgyesítések és a magas születési számok miatt a kilencvenes években ismét átlépte ezt a határt. A toborzott migránsok mind gyakrabban váltak rövid távú vendégmunkásból hosszabb ideig ott tartózkodó munkavállalókká vagy maradni szándékozó bevándorlókká. A német társadalom a külföldi munkavállalók kezdeti üzemi integrációja és jogi helyzetének rendezése után mindinkább a családgyesítés keretében utánuk érkező családtagok társadalmi integrációjának, gyermekeik iskoláztatásának és szakmai képzésének gondjaival szembesült. A szociálliberális kormány a gondok enyhítésére 1978-ban létrehozta az ún. integrációs megbízott hivatalát.

Az 1980-as évek kezdetén egy új, napjainkig tartó folyamat vált mind nyilvánvalóbbá: megnőtt Németország vonzereje az európai és Európán kívüli válságövezetekben, ahol háború, nyomor és elnyomás uralkodott. 1980-ban az előző évihez képest megduplázódott a menedékkérelmezők száma. A menekültek bevándorlási nyomására egyfajta „korlátozási politika” indult el, s 1981–1998 között az ún. „elhárítási szakasz” volt érvényben.

Eközben a politikusok mindinkább megfélemeztek a migráns munkások integrációjáról, jóllehet fokozódott az ilyen irányú nyomás. Felerősödött a „vendégmunkás” átváltozása „bevándorlóvá” folyamat. A felmérések azt mutatják, hogy egyre több bevándorló szándékozik hosszabb időre vagy tartósan az NSZK-ban letelepedni. 1984-ben 30%-uk kívánt az NSZK-ban maradni, 1995-ben már 47%-uk, a második generációból pedig 52%-uk. Konkrét hazatérési szándékot szinte senki sem említett. Ez az orientációs fordulat azt eredményezte, hogy egyre több külföldi tartózkodó

A wolfsburgi VW-művek olasz vendégmunkásai főzés közben, 1962 (fent), Török bányászok Duisburg mellett, 1971 (középen), Jugoszláv vendégmunkások érkeznek a müncheni pályaudvarra, 1963 (lent)

Az ötszázazredik vendégmunkás köszöntése Münchenben, 1972

lyett már nyolc év németországi tartózkodás után kérvényezhető. Az NSZK-ban született gyermekek – ha anyjuk vagy apjuk minimum nyolc éve ott

él – születésük után automatikusan megkapják szüleik állampolgárságát és a német állampolgárságot is, melyek közül felnőtté válásukkor kell valamelyiket választaniuk.

KÜLFÖLDI MUNKAERŐ AZ NDK-BAN

Kisebb mértékben az NDK-ban is foglalkoztattak külföldi munkaerőt kormányközi egyezmények alapján. A „külföldi dolgozók” főleg Vietnamból és Mozambikból származtak. A külföldiek foglalkoztatását az NDK-ban hivatalosan agyonhallgatták és ártalmatlan színben, kiképzési bevándorlásnak tüntették fel, s ez részben és kezdetben igaz is volt. A határidős szerződésekkel érkezőket elkülönített szállásokon helyezték el, s a lakossággal való érintkezéseiket is szabályozták.

1989-ben az NDK-ban élő 190 ezer külföldiből a 93 600 üzemi foglalkoztatót alkotta a legnagyobb csoportot, közülük 59 ezer Vietnamból, 15 ezer pedig Mozambikból érkezett. Bevándorlási problémák csak a ritkán előforduló házasságkötések esetében merültek fel, mivel az államközi megállapodások értelmében a külföldinek szerződése lejártá után vissza kellett térnie hazájába. A szigorú rotációs rendszerben családi bevándorlást nem engedélyeztek, a fiatalok egyedülálló külföldiként érkeztek az országba. Az NDK-ban élő és dolgozó külföldiekről és gondjaikról nyilvános vitát az állami szervek nem engedélyeztek, s 1989 őszéig, az egyesítés kezdetéig zároltak minden hivatalos dokumentumot és szerződést. Ezért – kevés kivételtől eltekintve, mint például az egyházak – a külföldiekért semmiféle lobbitevékenység nem folyt.

A hatvanas évek második felétől a nyolcvanas évek közepéig sok magyar fiatal élt és dolgozott szervezett formában a Német Demokratikus Köztársaságban. Az 1967-ben kötött és 1977-ben meghosszabbított magyar–NDK munkaerőcsere-egyezmény keretében 30-40 ezer magyar fiatal élt és dolgozott 1967–1983 között évekig Kelet-Németországban. Az egyezmény lehetőséget biztosított keletnémet fiatalok magyarországi foglalkoztatására is, de azt jóval kevesebben vették igénybe.

A magyar kiutazásokra évente egyszer, szervezett formában került sor, a

dott egyre hosszabb ideig az NSZK-ban. 1997-ben a vendégmunkásként érkezett török és görög állampolgárok közel kétharmada, az olaszok 71 százaléka és a spanyolok 82 százaléka legalább tíz éve élt az NSZK-ban. 1998-ban a 18 év alatti külföldi gyermekek és fiatalok 65 százaléka már ott született.

A vendégmunkások átalakulása bevándorlóvá csendben zajlott, a közvélemény figyelmét – főleg az 1990-es években végbement német egyesülés kapcsán – inkább a menedékjogot kérők és a menekültek vívták ki. A szocialista rendszer válságával és összeomlásával a bevándorlási nyomás magasabb szintre lépett: a harmadik világ szegénységi és válságövezeteiből érkezettekhez olyan emberek is csatlakoztak, akik a kelet- és délkelet-európai válság- és háborús övezetekből menekültek.

Az 1990-es évek elején erőteljesen megnőtt a menedékjogot kérők száma, s 1992-ben 438 ezer kérelmezővel elérte a csúcspontot. Németország a Nyugat-

Európa felé induló emberek célországa lett. A Németországban tartózkodó külföldiek száma az 1988. évi 4 millió 500 ezerrel 1993-ra 7 millió 340 ezerre emelkedett, s a növekedés több mint egyharmadát a menekültek bevándorlása tette ki. A legnépesebb csoportokat a törökök (2,1 millió), a jugoszlávok (0,7 millió), az olaszok (0,6 millió), a görögök (0,36 millió), a lengyelek (0,28 millió) és a horvátok (0,2 millió) alkották.

A gazdasági helyzet romlása miatt azonban mind gyakrabban került sor külföldiek elleni akciókra, amelyeket többnyire szélsőjobboldali csoportok kezdeményeztek. A külföldiek ellen 1992–1993-ban megszorodó gyilkos merényletek miatt sürgetővé vált a bevándorlók integrációjának kérdése. 1972–1999 között becslések szerint 750 ezer egykori külföldi kapott német állampolgárságot. A 2000. januárban módosított állampolgári jog jelentősen megkönnyítette a német állampolgárság megszerzését: a korábban elért tizenöt év he-

KÜLFÖLDIEK AZ NSZK-BAN (1961–1999)

Év	Abszolút szám	A lakosság százalékában
1960	686 000	1,2
1967	1 807 000	3,0
1968	1 924 000	3,2
1969	2 381 000	3,9
1970	2 976 000	4,9
1971	3 439 000	5,6
1975	4 090 000	6,6
1980	4 453 000	7,2
1989	4 846 000	7,7
1991	5 882 000	7,3
1999	7 340 000	9,0

kinttartózkodás időtartama három év volt. A fogadó vállalatok az NDK-polgárokéhoz hasonló szociális és munkakörülményeket biztosítottak a magyaroknak.

Szállásról a fogadó gyár gondoskodott munkásszálláson vagy magánlakásokban. A magyar kiküldötteknek rendszeres kulturális programokat, kirándulásokat szerveztek, amelyeket gyakran a fogadó gyár is támogatott. A kiutazás előtt és az első évben kötelező (később fakultatív) nyelvtanulást is végeztek, s évente országos nyelvi versenyeket is szerveztek. Sok helyen lehetőség volt szakmai továbbképzésre, új szakma megtanulására, s voltak, akik a munka mellett főiskolai tanulmányokat is folytattak. A továbbképzéseket és kulturális programokat a fogadó gyár munkaidő-kezdéssel is támogatta. Mivel a magyar fél az időszak második felében egyre nehezebben tudta kitölteni a keretszámot, később az NDK más országokkal is kötött hasonló munkaerőcseré-egyezményt; így kubai, lengyel, vietnami, mozambiki, angolai és más országbeli munkások is dolgoztak német gyárakban.

A munkaerőcseré-program keretében kint élő magyar fiatalok közül sokan

vegyes (magyar–német) házasságot kötöttek. Egy részük kitelepült az NDK-ba, s mára a Németországban élő mintegy 15 ezer fős magyar diaszpóra számottevő részét alkotják. Jelentős számban élnek így kitelepült magyarok Berlin, Drezda, Chemnitz és Erfurt körzetében. A munkaerőcseré keretében kint dolgozók a szervezett szociális és kulturális támogatás miatt nem tekinthetők hagyományos értelemben vett vendégmunkásnak, ellentétben a Nyugat-Európában élő több millió vendégmunkással, akiknél hiányoztak ezek a körülmények.

BEVÁNDORLÁS ÉS INTEGRÁCIÓ AZ EGYESÜLT NÉMETORSZÁGBAN

A közép- és kelet-európai rendszerváltásokkal és az NDK 1990-ben történt megszűnésével változott az európai és a németországi migrációs minta. Az egyesült Németország ismét a kelet-nyugati migráció célországa lett. Mindez főleg a menedékkérők, a német eredetű kitelepülők és a zsidó bevándorlók számában mutatkozott meg. Az NSZK alapszerződésében gyökerező menekültjogra való hivatkozás terjedő gyakorlata végül is az alapjog korlátozásához vezetett, amely az 1993. évi „menedékjogi kompromisszumban” vált valósággá.

Az NSZK-ban 1988-ban a menedéket kérelmezők átlépték a 100 ezres határt, majd 1992-re közel 440 ezerre emelkedett a számuk. Míg 1986-ban 75%-uk a „harmadik világból” érkezett, 1993-ban 72%-uk már Európából. Ezért 1993-ban megváltoztatták a menekültügyi alapjogokat. Ezután nem számíthattak menedékre azok, akik „üldözésmentes” országból származtak vagy „biztonságos harmadik államon” keresztül utaztak be. A délkelet-európai háborúk és polgárháborúk lezárulása után a menekültek túlnyomó része ismét a „harmadik világból” érkezett. Az 1990-es évek végétől a menedéket kérők száma évi 100 ezer fő alá süllyedt.

A védekező intézkedések hatására csökkent a menekültként nyilvántartottak száma, ám jelentősen növekedett az országban illegálisan tartózkodóké. Ők nemcsak embercsempészek segítségével, illegális határátlépésként jutottak

Németországba, sokan legálisan, turistaként, ismerősök vagy rokonok látogatójaként, szezonális foglalkoztatottként, üzleti utazóként, menedékkérőként vagy menekültként érkeztek. Az ille-

Josif Mukandga ugandai vendégmunkás az NDK-ban kipróbálja a Simson mopéd új modelljét, 1961. augusztus 17.

galítás az engedély nélküli munkavállalásban, a tartózkodási határidő túllépésében vagy a menekültkérelem elutasítását követő „alámerülésben”, a kiutazási felszólítás vagy a tartózkodást lezáró intézkedések (kitoloncolás) figyelmen kívül hagyásában mutatkozhatott meg.

Számárányát tekintve kisebb súlyúnak, ám feltűnőbbnek számított az illegális bevándorlás hamis iratokkal, amelyet illegális tartózkodás és munkavégzés követett, bejelentés nélkül vagy hamis iratokkal regisztrálva. Az illegális bevándorlást többnyire nemzetközi szervezetszerű, néha maffiahálózattal rendelkező embercsempész szervezetek mozgatták. Itt jelentkeztek az adósrabszolgaság és az emberkereskedelem modern formái, mint a nemzetközi szervezetszerű s főbenjáró bűncselekménynek számító leánykereskedelem.

Az 1980–90-es évek fordulóján az NSZK-ban megnőtt a hazájukból áttelepülő német származásúak száma is. Elődeik részben generációkkal korábban, részben évszázadokkal korábban, sőt – mint például az „erdélyi szászok” – a késő középkorban vándoroltak ki. Elismert „kitelepülökként” a háború utáni jog értelmében igényt támaszthattak a német állampolgárságra, annak minden jogával és kötelezettségével együtt. Ehhez kapcsolódott az 1980-as évek végéig, vagyis a hidegháború lezárulásáig a kitelepülőkkel szembeni nagyvonalú átvételi gyakorlat.

Az 1953. évi, elűzöttekről és menekültekről szóló törvény jelentette a jogalapot Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa német származású személyeinek átvételére, számukra német állampolgárság nyújtására s integrációjuk támogatására. A második világháború utáni, „szervezett és humánus” elűzetésükhöz kapcsolódó hazatelepülési folyamatban 1950–2004 között több mint négy millió kitelepülő érkezett az NSZK-ba, illetve az egyesített Németországba. Közülük hárommillió 1987 után a szovjetunióból glasznosztj kiutazási politikája jegyében, illetve a vasfüggöny megnyitása után indult útnak. Számuk 1990 végéig elérte a 400 ezer főt.

1950–1987 között a legtöbb kitelepülő (62%) Lengyelországból érkezett az NSZK-ba (848 ezer fő), s ekkor még csak 8%-uk (110 ezer fő) a Szovjetunióból, az ország megszorító kiutazási politikája miatt. A második helyen Románia állt, a kitelepülők 15%-ával (206 ezer fő). Amikor a vasfüggöny megnyílt, a Szovjetunióból és utódállamaiból meginduló száma megelőzte a Lengyelországból és Romániából kitelepülőkét, s 1991-ben arányuk 66%-ra nőtt. 1996-ban a FÁK-államokból érkező kitelepülők aránya 97%-ra emelkedett: a 177 751 befo-

gadott kitelepülőből 172 181 fő az egykori Szovjetunióból érkezett. A Lengyelországból és Romániából érkezettek aránya pedig gyorsan csökkent: 1996-ban 0,6, illetve 2,4%-ot tett ki.

Viszonylag friss jelenség a Szovjetunió utódállamaiból indult zsidó kivándorlás. Ez az NDK fennállásának utolsó időszakában kezdődött: 1990 nyarán az NDK Népi Kamarája, majd Minisztertanácsa nyilatkozatot fogadott el „az üldözött zsidóknak nyújtandó menedékről az NDK-ban”. Ez alapján 1991 áprilisáig közel ötezer, Szovjetunióban élő zsidó kezdeményezte az áttelepülést az egykori NDK területére. A vasfüggöny megnyitásától 2003 végéig összesen 180 ezer zsidó vándorolt ki a Szovjetunióból, illetve utódállamaiból Németországba, ők kollektív, elismert menekültjogi státuszt kaptak. A zsidók előnyös kezelése a holokauszt hazájában a németek válasza volt történelmük legsötétebb fejezetére.

Hivatalos becslések szerint 1990 elejétől 1993. július 1-jéig, az új menekültjog érvénybe lépéséig 250 ezer roma menekült is tartózkodott Németországban, ők főleg Romániából, Jugoszláviából és Bulgáriából érkeztek. Kezelésük ellentétes volt a kitelepülők és

NÉMETORSZÁG 20 LEGNAGYOBB ETNIKAI KISEBBSÉGE (Külföldiek az állampolgárságot megszerzettek nélkül, 1998)

Állampolgárság	Abszolút szám	A külföldiek százalékában
törökök	2 110 000	28,8
jugoszlávok (szerbek, montenegróiak)	719 000	9,8
olaszok	612 000	8,4
görögök	363 000	5,0
lengyelek	284 000	3,9
horvátok	209 000	2,9
bosnyákok–hercegovinaiak	190 000	2,6
osztrákok	185 000	2,5
portugálok	132 000	1,8
spanyolok	131 000	1,8
irániak	115 000	1,6
angolok	114 000	1,6
hollandok	112 000	1,5
amerikaiak	111 000	1,5
franciák	106 000	1,5
románok	90 000	1,2
vietnamiak	85 000	1,2
marokkóiak	83 000	1,1
afgánok	68 000	0,9
libanoniak	55 000	0,8
Külföldiek összesen	7 320 000	100,0

Németországi kivándorlásra toborzó broszúra címlapja, 2000. január

a kelet-európai zsidók kezelésével: a kelet-európai „cigányok” nemkívánatos bevándorlására a német hatóságok ugyanis országaikba való visszatoloncolással válaszoltak. ♦